

УДК 94(477.54/.62)«165/179»:323.3-058.12

Н. В. Проць
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ПОХОДЖЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ДВОРЯНСЬКОГО СТАНУ НА СЛОБОЖАНЩИНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII – КІНЕЦЬ XVIII ст.)

У статті розглянуті основні історичні періоди становлення та шляхи формування харківського дворянства. У результаті заселення території Дикого поля в цей край приходять українські переселенці, російські служилі люди, серби, хорвати, молдаване та інші народності, які за службу, за розпорядженням царського уряду, наділялися тут землями. Під час дослідження виявлено, які соціальні верстви населення і на яких підставах могли отримати права й привілеї російського дворянського стану.

Ключові слова: служилі люди, діти боярські, козацька старшина, поміщики, дворянство, привілеї, грамоти, маніфести.

В статье рассмотрены основные исторические периоды становления и пути формирования харьковского дворянства. В результате заселения территории Дикого поля в этот край приходят украинские переселенцы, русские служилые люди, сербы, хорваты, молдаване и другие народности, которые за службу, по распоряжению царского правительства, наделялись здесь землями. В ходе исследования выявлено, какие социальные слои населения и на каких основаниях имели возможность получения прав и привилегий российского дворянского сословия.

Ключевые слова: служилые люди, дети боярские, казацкая старшина, помещики, дворянство, привилегии, грамоты, манифесты.

The article describes the main historical periods in establishing and ways of forming of Kharkov nobility. As a result of settlement of the Wild field territory Ukrainian settlers came to this region, Russian service people, Serbs, Croats, Moldovans and other peoples, who for the service of, by order of the royal government were granted land here. The research revealed which social groups and on what grounds had the opportunity to obtain the rights and privileges of the Russian nobility.

Keywords: service people, children of boyars, cossack leaders, landowners, the nobility, privileges, letters, manifestos.

Дворянський стан відіграв значну роль у становленні та розвитку Російської імперії. Водночас до сьогодні історики не дійшли спільної думки про шляхи формування цього стану. Не встановлені й регіональні особливості його формування.

Мета даної статті – простежити шляхи формування та розвитку дворянського стану на Слобожанщині в другій половині XVII – наприкінці XVIII ст.

У дорадянський час історія дворянства підлягала вивченню такими авторами, як Л. В. Іляшевич, в роботі якого міститься багато документального матеріалу, а також списки осіб, внесених до дворянської родовідної книги від 1786 р. [9]. М. Т. Яблочков, на основі правового матеріалу подав описовий характер формування дворянства [16]. Д. Міллер у своїй праці розкрив процес виділення із козацького осередку полкової та сотенної старшини, яка мала на меті закріплення за собою прав та привілеїв російського дворянського стану [17].

При вивченні походження дворянства на Слобожанщині важливе значення мають роботи Д. І. Багалія. Автор досконально висвітлив процеси російської та української колонізації, встановив соціально-економічні причини, які змушували українських козаків і селян поселятися на території Слобожанщини. Автор зазначив, що козацька старшина, завдяки великій земельній власності перетворилась на дворян [3-6].

© Проць НВ., 2013

Відомий церковний діяч Філарет (Д. Гумільовський) у вивченні історії Слобожанщини зробив значний вклад, дослідивши Харківську єпархію. Філарет дає дані щодо виникнення і заселення кожного населеного пункту, описує маєтки козацьких полковників, приводить царські грамоти та купчі на землі, завдяки яким на Слобожанщині формувалося дворянство [14, 15].

За радянських часів, серед науковців, які займалися історією Слобідської України, слід виділити В. А. Барвінського та А. Г. Слюсарського [7, 13]. Автори дослідили формування землевласності та соціально-економічне становище суспільства Слобожанщини, яке впливало на виникнення дворянського стану в краї.

При обчисленні слобожанського дворянства важливе значення має робота В. М. Кабузана, який за матеріалами ревізії виявив зміни в розміщенні і складі населення всієї Росії, зокрема і дворянського стану [11].

Праця М. М. Артюшенко, присвячена історії міста Боромлі, містить відомості стосовно осіб козацької старшини, які шляхом привласнення селянських землеволодінь збільшували свій статок і соціальне положення [2].

Для з'ясування походження дворянських родів була використана родовідна книга спадкових дворян Харківської губернії [8].

Основними джерелами з даного дослідження є законодавчі урядові акти Російської імперії, різноманітний комплекс опублікованих [19–32] та неопублікованих документів ДАХО [33].

Дворянство, як соціальна група, згадується в документах з XII ст. [30]. У XVI ст. Іван Грозний «Уложением о службе» 1556 р. [31] встановив дворянські ранги, а в XVII ст. служилі люди розділилися «по отечеству» і «по прибору». До служилих людей «по отечеству» входили бояри, думні дворяни, діти боярські, які отримали право обіймати керівні посади, а за службу наділялися помісними землями. Служилі люди «по прибору» – стрільці, полкові та городові козаки, пушкарі та інші військовослужбовці «пушкарського чину».

Таким чином, використання в документах XIII–XIV ст. терміна «діти боярські» дозволяє нам визнати їх дворянським станом.

Походження дворянства на території Слобідської України можна віднести до періоду її заселення. Як відомо, землі Слобідського краю здавна називалися Диким полем, але наприкінці XVI – першої половини XVII ст. стали заселятися російськими служилими людьми для захисту московських окраїн від набігів татар та українськими переселенцями – вільними людьми, що рятувалися від гніту польської шляхти.

Процес формування дворянського стану відбувався паралельно з формуванням дворянського землеволодіння. З початку заселення краю служилі люди, діти боярські, стрільці, пушкарі й козаки, наділялися орними та сінокосними землями, розводили на них пасіки, облаштовували млини, займалися селітроварінням та винокурінням. У літературі цей процес описано таким чином: «Дітям боярським і сотникам виділялося по 25 чвертей орної землі і по 70 чвертей сінокосу, козакам – по 20 та 40 чвертей, стрільцям, пушкарям по 8 та 15 чвертей» [15, с. 24].

Особи служилого стану перебували в підпорядкуванні білгородського воеводи і мали юридичне право володіти землею та селянами. Усім переселенцям-слобожанам царський уряд надавав пільги від всіх податей, а права й привілеї забезпечувалися жалуваними грамотами, перша з яких видана в 1669 р. [32, с. 805].

Тому можна сказати, що перші поселенці Слобідського краю, маючи землі, поступово наживали капітал, зрівнювалися з російськими дворянами, які отримували за службу платню. Надалі служилі землевласники отримали право переходу в дворянський стан.

Підтвердженням може слугувати згадка такого факту в ряді документів. П. Васіщев у 1642 р. служив рядовим козаком, у 1658 р. він уже значився в рядах дітей боярських і разом з двома «товаришами» володів слободою Васіщеве поблизу Харкова [17, с. 24].

Боярин Гнат Микитович Влезков, який походив з дітей боярських, разом зі своїми дітьми Яковом і Петром були наділені лісами та землями в селі Бобрик Лебединського повіту, на основі

царської грамоти від 15 березня 1648 р. За визначенням Харківського дворянського зібрання, рід Влезкових затверджений у стародавньому дворянстві й внесений до шостої частини родовідної книги [33, ф. 14, оп. 11, спр. 5, арк. 46 зв.–48].

Таким чином, наведені дані підтверджують, що вихідці з козаків і дітей боярських стали основою дворянського стану, який формувався на території майбутньої Харківської губернії.

Разом з прибулими на Слобожанщину в другій половині XVII ст. переселенцями значилися вихідці із сімей козацьких старшин і шляхетства. Є численні письмові свідчення про перебування таких родів, які згодом склали основну частину місцевого дворянства. Так, Герасим Кондратьєв – виходець з роду сумської старшини – у 1687 р. за багаторічну службу був записаний в московські дворяни [33, ф. 14, оп. 11, спр. 5, арк. 100–102 зв.]. Ковалевські – нащадки Ольшанського сотника Семена Ковалевського [12, с. 23], якому за службу грамотою Федора Олексійовича від 19 листопада 1689 р. подаровано маєток [33, ф. 14, оп. 11, спр. 5, арк. 102 зв.–104]. Шидловські (Шилови) – походять із шляхетського роду Польського королівства [33, ф. 14, оп. 11, спр. 5, арк. 198 зв.–200], Квітки – нащадки польського воєводи Якова Кветковського [33, ф. 14, оп. 11, спр. 5, арк. 88 зв.–90] та ін.

З виникненням Слобідських козацьких полків поступово стала виділятися козацька старшина, яка, отримуючи царські грамоти, примножувала статки, отримувала привілейоване становище порівняно з рештою населення. Першим полковником, влада якого була підтверджена грамотою царя Олексія Михайловича, став Григорій Єрофійович Донець [32, с. 881].

Слобідські полки мали устрій на кшталт Гетьманщини – полковники обиралися козаками довічно, але у військовій справі вони підпорядковувалися владі білгородського воєводи: їх кандидатуру на затвердження московському цареві пропонував воєвода. З 1688 р. білгородські воєводи і слобідські полки перейшли з Розрядного приказу під владу великоросійського Посольського приказу [19, с. 127].

Полкова старшина, незважаючи на те що підпорядковувалася білгородському воєводі, мала необмежену владу щодо козацтва. Часто зловживаючи владою, здирництвом і насильствами, вони примножували свої багатства, ставали власниками великих земельних ділянок.

На відміну від російських служилих людей, які не мали права вільного переходу, козацька старшина з дозволу уряду засновувала свої слободи, поселяючи на них вільних людей.

Наприклад, Охтирський полковник І. І. Перекрестов змусив козаків продати свої землі за заниженими цінами, скупив великі земельні ділянки біля Боромлі, поселивши там своїх підлеглих [2, с. 304].

Інший полковник, Андрій Герасимович Кондратьєв, користуючись своїми правами, привласнив козацько-селянські землі, на яких поселяв переселенців, надав їм пільги, а потім зробив тих своїми кріпаками. Деякі землі він купував разом з селянами (наприклад, село Бобрик та ін.), крім того, скуповував пасіки, млини і зарибнені ставки [14, с. 323].

Підтверджували власність на землю царські жалувані грамоти, які перетворювали земельні наділи на вотчини. Так, Петром I у 1700 р. Андрію Герасимовичу Кондратьєву була видана грамота, згідно з якою всі землі, які перебували в його помісному володінні, передавалися сім'ї Кондратьєвих в спадкове володіння. На початку XVIII ст. у Кондратьєвих було більше двадцяти сіл [20, с. 116–117].

Харківський полковник Григорій Донець, який з 1668 по 1691 рр. побудував багато фортець і міст, в тому числі Ізюм, був пожалований царськими грамотами та пільгами для своїх полків – Харківського та Ізюмського [32, с. 805]. На річці Уди в нього були двори з господарством і челяддю, він також володів слобідкою Водолажкою.

Інший харківський полковник Іван Сірко, біля Мерєфи мав свою слобідку Артемівку з 20 населеними дворами [5, с. 94].

Таким чином, з посиленням економічної могутності, шляхом займу, на підставі царських грамот і полкових універсалів або купівлі землі, міцніла політична влада козацької старшини.

Так, наприклад, жалувана грамота, видана Охтирському полковнику І. І. Перекрестову від 31 березня 1688 р., свідчить: «... Наше царское величество пожаловали Белгородскому Разряду

Стольника Нашего и Полковника Ахтырского Ивана Ивановича Перекрестова и полку его урядников и казаков ... вотчинными и иными землями и всякими угодьями и мельницами и всякими промыслами, за службу дедов и отцов их и за их многие службы... владеть ... вечно и безоброчно...» [21, с. 111–112].

Наділялися й інші представники старшини вотчинними землями, на правах безоброчного і безмитного володіння. Так, ми знаходимо грамоти, видані царем: у 1686 р. – на ім'я полковника Охтирського полку Дем'яна Зінов'єва, в 1688 р. – на ім'я стольника Сумського полку Янова, 1 вересня 1705 р. – на ім'я полковника Сумського полку Герасима Кондратьєва та полковника Острогозького полку Івана Дзінковського, а також воєводі Харківського полку Семену Дурнову і Семену Зурову в 1695 р. [24, с. 910].

Отже, ми можемо припустити, що до кінця XVII ст. на території Слобідської України проживало не менше 50 чол. служилих людей «по отечеству», і щонайменше 36 слобідських полковників. Представники полкової старшини – Донців, Лесівіцьких, Квіток, Ковалевських, Кондратьєвих, Куликовських, Перекрестових, Шидловських, Тев'яшових – становили на той час основну соціальну опору царської влади на Слобідській Україні. Царському уряду було вигідно мати козацький устрій для захисту своїх кордонів від татарських нападів, тому він ішов на тимчасові уступки слобідським поселенцям, дозволяючи тим козацький устрій.

Фактично ряд представників козацької старшини мав такі ж самі права, як і російське дворянство. Вони звільнялися від податків, вільно займалися торгівлею і різними промыслами. Жалувані грамоти та царські універсали за бойові заслуги і вірність престолу закріплювали за ними вотчинне землеволодіння. Згодом, ця старшина злилася з дворянським станом, як наприклад дворяни Буцькі, Головінські, Данілевські та ін. Тому ми з повним правом можемо сказати, що полкова та сотенна старшина належала до харківського дворянства, яке формувалося на той час.

Подальший розвиток дворянського стану в регіоні був пов'язаний зі скасуванням у 1683 р. заборони придбання на території Слобідської України земельних володінь. Внаслідок цього, столичне дворянство та іноземці мали широкі можливості для купівлі земель на Слобожанщині. Серед російських землевласників можна назвати С. Гендрікова, І. Косогова, Ф. Осетрова, Б. Шереметьєва, А. Меньшикова, М. Голіцина, С. Юсупова, Я. Крапоткіна, І. Сасова, Капністів та ін.; серед іноземців: фон Циглера, Кейта, Кантеміра, Девіца, Дугласа та ін. [8].

Таким чином, наприкінці XVII ст. збільшується кількість дворянських родів, йде процес розширення не тільки російського, а й іноземного дворянського землеволодіння.

Для зміцнення самодержавно-бюрократичної системи управління на Слобожанщині Петро I у 1700 р. видав грамоту, за якою було скасовано виборче право слобідських козаків. З цього часу полковники, після обрання козацькою старшиною, і вся козацька старшина призначалася царським урядом довічно. У всіх п'яти слобідських полках встановлювалася чисельність рядових козаків у кількості 3500 осіб. Цивільні та кримінальні справи передавалися до відомства Білгородської провінційної та Воронежської губернської канцелярії [24, с. 257].

У зв'язку з появою в 1708 р. в Україні шведів, під час Північної війни, Петро I змушений був перевести на Слобожанщину значну частину своїх збройних сил. Так, 11 лютого 1709 р. під Красним Кутом відбулася битва між шведськими й російськими військами. Серед прибулих перебувала й значна кількість дворян. Можливо, окремі з них, зачаровані красою Слобожанщини, багатством краю і родючістю ґрунтів, придбали тут землі та заснували маєтки.

Слобідські полки стали невід'ємною частиною російської армії, а їх керівництво поступово наближається до привілейованого дворянського стану.

За свідченнями А. Г. Слюсарського, у 1710-1711 рр. з Туреччини разом з князем Дмитром Кантеміром до Харкова прийшла невелика кількість молдавських дворян: П. Куликовський, І. Абаза, Спатарія, Ф. В. Бантиш, М. Мерескул, М. Брагін, Н. Армаш та ін. [13, с. 366-370].

Так, наприклад, Прокопій Куликовський був нагороджений грамотою Петра I, яка давала право на земельну власність у Слобідській Україні. Його син Матвій став останнім харківським полковником і предводителем дворянства Харківської округи. Куликовські, як і решта

молдавських дворянських прізвищ, були внесені до четвертої частини дворянської родовідної книги Харківського намісництва як іноземні дворяни [33, ф. 284, оп. 2, спр. 115, арк. 35].

Наступним етапом становлення харківського дворянства стали 1711–1715 рр. Коли Петро I своїм універсалом дозволив поселятися в Російській імперії підданим інших держав, тоді на Слобожанщину прийшла нова маса малоросійських переселенців та інших народностей, серед яких були калмики й серби на чолі з І. С. Хорватом [24, с. 724–725].

Наприкінці XVIII ст. у Слобідських гусарських полках проходили службу сербські дворянські роди Шевичі, Подгорічани, Зоричі, Чорба, Войновичі та ін. Усі вони були наділені земельними володіннями в Слобідській Україні [18, с. 73].

А такі дворянські роди, як наприклад Подгорічани і Войновичі, були внесені до дворянської родовідної книги Харківської губернії. Секунд-майор І. П. Войнович, який мешкав в Охтирському повіті, 1787 р. був внесений до третьої частини дворянської родовідної книги [33, ф. 14, оп. 11, спр. 3, арк. 153 зв.–155].

Поступово з козацької маси виділилася старшина, якій разом із заможними міськими чинами були присвоєні козацькі посади.

Так, серед підписів під чолобитною про «бугтя» у Харкові полковнику Федору Шидловському 1707 р. зустрічається згадка про «міські чини» козацької адміністрації: харківський митний голова Голухович, що став першим городничим, городовий сотник Юр'єв, городовий отаман Павлов [1, с. 40].

Ряди старшин-поміщиків поповнювалися й за рахунок заможних козаків, які використовували посади отаманів, осавулів, підпрапорних. За відомостями «Екстракту про Слобідські полки» 1734 р. тільки в Харківському полку їх налічувалося 39 чол. [4, с. 150–151].

Чин підпрапорного, встановлений ще в 1714 р. для дітей козацької старшини, був першим на шляху перетворення на дворянина. Оскільки на посаду підпрапорного призначалися сини старшин. Ставши підпрапорним, посаду полкового старшини отримали сини місцевої знаті – Квітки, Ковалевські, Данилевські та ін. Завдяки цій посаді згодом стали дворянами і деякі козаки.

Так, наприклад, Омелян Несторович Сорочинський, який походив з військових обивателів, у 1757 р. вступив на службу до Слобідського гусарського полку ротним писарем. Через рік він отримав звання підпрапорного, згодом дослужився до капітана, що дало йому можливість отримати дворянство з занесенням до другої частини дворянської родовідної книги [33, ф. 14, оп. 11, спр. 11, арк. 71 зв.–73].

Підпрапорним надавалося більше землі, вони перебували в привілейованому становищі. Зарахування заможних козаків у підпрапорні, а потім на вищі щаблі старшин відбувалися в усіх полках [7, с. 12].

Процес реформування козацьких полків у драгунські в 1733–1737 рр., що здійснювався Особливою комісією під керівництвом князя Шаховського, призвів до скасування їхньої автономії. Полки отримували прапори й печатки з російським гербом, а полковники – звання прем'єр-майора [10, с. 41].

Тепер козацька старшина, згідно з петровською Табеллю про ранги 1722 р., одержувала офіцерський чин 8 класу, а отже, мала всі права на дворянство. Можна припустити, що таким чином дворянство отримали приблизно 200–300 чоловік.

Подальше перетворення козацького суспільства продовжила імператриця Єлизавета Петрівна. Вона відновила колишній козацький устрій жалуваною грамотою 1743 р., скасувавши грошові побори з козацтва і підпомічників, підтвердила всі колишні права і привілеї для всіх слобідських полків, які підпорядковувалися Військової колегії [25, с. 938].

Остаточні зміни в соціальному устрої Слобідської України відбулися в часи правління Катерини II. Маніфестом від 28 липня 1765 р. «Об устройстве в слободских полках прилежного гражданского устройства» влада полковників і підпорядкованих їм сотників і десятників обмежувалася, а права воєводського управління розширювалися [27, с. 133].

Утворена в 1765 р. Слобідсько-Українська губернія, з адміністративним центром у Харкові ділилася на п'ять провінцій: Ізюмську, Охтирську, Острогозьку, Харківську та Сумську –

і керувалася канцелярjями. Провінції, своєю чергою ділилися на шість комісарств, на чолі з комісаром. У їхньому підпорядкуванні знаходилися виборні отамани й десятники. Комісари призначалися з числа місцевих дворян або старшин, управляли всіма адміністративно-господарськими, фінансовими та незначними судовими справами на підвідомчій їм території [7, с. 121].

Слобідські козачі полки були остаточно перетворені на гусарські. Тепер рядові козаки записувалися на 25-річну військову службу, а козацька старшина або відправлялася у відставку з титулом дворян, або ж залишалася на офіцерській службі в новостворених гусарських полках регулярної кавалерії російської армії [26, с. 135].

Таким чином, відбувалися соціально-адміністративні зміни, які істотно відбилися на процесі становлення та визнання за слобожанською старшиною привілейованого стану на рівні з російськими дворянами-поміщиками.

Згідно зі списками 1767 р. у Сумській, Охтирській, Харківській, Ізюмській та Острогозькій провінціях, дворян-поміщиків із слобідської козацької старшини налічувалось 298 прізвищ (з них 257 сімей мали кріпаків), 32 з них – прізвища російського походження, 29 – іноземного походження [3, с. 328–341].

Так, у Харківській провінції граф О. Гендріхов мав 1206 підданих, М. Куликовський – 878, Шидловська – 1325, Є. О. Щербінін – 1858; у Сумській провінції в полковника Г. Кондратьєва було 5958 підданих, у сотника В. Савича – 1631, у О. Лизогуба – 708; в Ізюмській провінції у бригадира С. Тевяшова – 2657, у полковника І. Тевяшова – 4256, в Охтирській провінції Ф. Осипов мав 1791 підданих, Ілля Абаза – 808, П. П. Коновніцин – 905, Дмитро Кантемір – 643 підданих [5, с. 101].

Водночас тут знаходилися і дрібнопомісні дворяни. Так, у Харківській провінції було 33 дворянина-поміщика, що мали менше сотні підданих, в Ізюмській – 40, в Охтирській – 27, у Сумській – 46, в Острогозькій – 12 дворян [6, с. 123].

У 1782 р. була проведена IV ревiзiя населення, згідно з якою на території Харківського намісництва проживало 801738 чол. (403364 чоловіків та 394374 жінок), з них дворяни становили 1685 осіб чоловічої статі [11, с. 163].

У зв'язку з адміністративним перетворенням Харківського намісництва на губернію призначався губернатор, при якому створювалася Губернська канцелярія. Першим харківським губернатором став гвардії майор Євдоким Олексійович Щербінін – великий поміщик, який мав близько 2 тис. кріпаків [6, с. 124].

Наступним кроком на шляху перетворення слобідсько-української верхівки на дворянський стан став наказ від 3 травня 1783 р., який заборонив селянам вільний перехід з місця на місце. Таким чином, козацька старшина остаточно перетворилася на поміщиків, що означало повне зрівняння з російським помісним дворянством. Цього ж року уряд Катерини II розповсюдив права російського дворянства на українську козацьку старшину. Козачі військові звання були замінені на загальновійськові кавалерійські. Полкова старшина отримувала російське дворянство (вища – спадкове, нижча – особисте) і всі дворянські права [28, с. 345].

У 1785 р. Катерина II жалуваною грамотою зрівняла в чинах і привілеях слобідсько-українську старшину з російським дворянством. Дворянська грамота давала право на організацію поміщиків кожної губернії в дворянські зібрання. Дворянам надавалося право збиратися в певні терміни для виборів посадових осіб, вносити свої пропозиції і скарги. Право брати участь у дворянських зборах мали не всі, право голосу обмежувалося віком, майновим та службовим цензом. Дворянин, який мав судимість, міг бути виключений із зібрання. Дворянські збори обирали повітових і губернського предводителя, засідателів верхнього й нижнього земського й совісного судів, повітового або окружного суддю та земського ісправника, а також депутатів для укладання родовідної книги [28, с. 544].

Реалізація цього наказу викликала появу значної кількості фальшивих дипломів на дворянство, вписаних до родовідних книг. Тому Дворянське депутатське зібрання, перевіряло всі прізвища,

якщо докази визнавалися незаперечними – вносилися до родовідної книги, отримували грамоти, що свідчили про належність до шляхетного стану [17, с. 352-353].

Так, наприклад, Іван Архипович Аулов, який походив із однодворців, після такої перевірки документів був зарахований до дворянського стану. З 1747 р. він перебував на службі, у січні 1764 р. отримав чин прапорщика, цього ж року, 30 вересня, пішов у відставку. При розгляді справи Харківським Дворянським Депутатським зібранням від 4 жовтня 1790 р., І. А. Аулов за особисті заслуги був внесений до другої частини дворянської родовідної книги [33, ф. 14, оп. 11, спр. 2, арк. 19 зв.–21].

Подальші шляхи формування харківського дворянства тісно пов'язані з дворянством російським. Згідно з наказом Павла I продовжувалося укладання родовідних книг і родових гербовників [16, с. 567-575]. У 1795 р. була проведена V ревізія, за якою дворян у Харківському намісництві значилося 3963 осіб чоловічої статі [11, с. 164].

Павло I у 1796 р. встановив нові терміни для отримання класного чину серед дворян: у колезькі асесори – через 4 роки, у надворні радники – через 5 років, у колезькі радники – через 6 років, а в статські радники – через 4 роки [9, с. 71–72].

Так, наприклад, Дмитро Алферакі, родом зі старшинських дітей, проходив службу в грецькому піхотному полку, у 1771 р. отримав чин капітана, у 1784 р. пішов у відставку секунд-майором, у 1811 р. був підвищений до надворного радника, за службу по дворянських виборах нагороджений орденом Св. Володимира 4 ст. [33, ф. 14, оп. 11, спр. 2, арк. 65 зв.–67].

Таким чином, до кінця XVIII ст. закінчується юридичне оформлення дворянського стану. Згідно з урядовими постановами та законами Російської імперії харківське дворянство набуває прав, обов'язків і привілеїв дворянства Російської імперії.

У цих умовах українська шляхта Слобідської України була включена до складу російського феодального інституту, сформованого на цей час. Так само, як і російським служилим людям, їм були надані маєтки і вотчини, версталися вони помісним окладом.

Отже, у нас є всі підстави вважати, що становлення і виникнення дворянського стану на території Слобідської України, в другій половині XVII – наприкінці XVIII ст. відбувалося шляхом рекрутування як із лав козацької та сотенної старшини, так із рядових козаків; а також із великоросійських служилих людей: дітей боярських й однодворців; військових та цивільних чиновників іноземного походження.

Література

1. Антонов А. Л. История Харьковского городского самоуправления. 1654–1917 / А. Л. Антонов, В. Л. Маслийчук. – Х. : Регион-Информ, 2004. – 191 с.
2. Артюшенко М. М. Історія Боромлі: з найдавніших часів до наших днів / М. М. Артюшенко. – Тростянець, 1999. – 665 с.
3. Багалеї Д. И. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губернии) / Д. И. Багалеї; Изд. Историко-филологического общества. – Х. : Тип. К. П. Счасни, 1886. – Т. 1. – XXI, 358 с.
4. Багалеї Д. И. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губернии) / Д. И. Багалеї; Изд. Историко-филологического общества. – Х. : Тип. К. П. Счасни, 1890. – Т. 2. – XV, 222 с.
5. Багалеї Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалеї; передмова В. В. Кравченка. – Х. : Основа, 1990. – 255 с. – (Пам'ятки історичної думки України).
6. Багалеї Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалеї. – Х. : Союз, 1918. – 308 с.: 1 карта, іл. – (Культурно-історична бібліотека).
7. Барвинский В. А. Исторический очерк Харьковской губернии / В. А. Барвинский. – Х. : Союз, 1918. – 222 с.
8. Родословная книга потомственных дворян Харьковской губернии. – Х. : Харьковский частный музей городской усадьбы, 2010. – 614 с.
9. Иляшевич Л. В. Краткий очерк истории Харьковского дворянства / Л. В. Иляшевич; авт. предисл. : А. Ф. Парамонов. – 2-е изд. доп. – Х. : Харьковский частный музей городской усадьбы, 2002. – 206 с., [13] л. ил.

10. Історія міста Харкова: 3 найдавніших часів до кінця XIX ст.: навч. посіб. для сер. загальноосвітніх закладів / упоряд. О. Є. Кононенко; Наук.-метод. пед. центр упр. освіти Харківської міської ради. – Х. : Торнадо, 2001. – 117 с.
11. Кабузан В. М. Изменение в размещении населения России в XVIII – первой половине XIX вв.: по материалам ревизий / В. М. Кабузан. – М. : Наука, 1971. – 190 с.
12. Ковалевский П. Е. Род Ковалевских за триста лет (1651–1951) // Харьковский исторический альманах / Ред. А. Ф. Парамонова. – Х. : Изд-во Харьковского частного музея городской усадьбы, 2002. – С. 17-31.
13. Слюсарский А. Г. Социально-экономическое развитие Слобжанщины XVII-XVIII вв. / А. Г. Слюсарский. – Х. : Харьковское книго-газетное изд-во, 1964. – 460 с.
14. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отделение 3. Уезды Ахтырский и Богодуховский, Сумский и Лебединский / Филарет (Гумилевский). – М. : Типография В. Готье, 1857. – 604 стлб., II.
15. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отделение 4. Чугуевские округа военного поселения, уезды – Змиевской и Волчанский / Филарет (Гумилевский). – Х. : Тип. Харьковского ун-та, 1857. – 336 стлб. : 1 л. табл.
16. Яблочков М. Т. История дворянских сословий в России / М. Т. Яблочков. – СПб. : Тип. А. М. Котомина, 1876. – 679, XI с.
17. Миллер Д. Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. Превращение казацкой старшины в дворянство // Киевская старина. – 1897. – Т. 57, № 3. – С. 351-353.
18. Военно-статистическое обозрение Харьковской губернии / сост. Мочульский // Военно-статистическое обозрение Российской империи. Т. 12. Ч. 1. – СПб., 1850. – 120 с.
19. Акты Московского государства, изданные императорскою академиею наук. Т. 3 / под. ред. М. А. Попова. – СПб. : Б.и., 1901. – 704 с.
20. Жалованная грамота казакам Харьковского полка 5 мая 1717/1669 г. // Старозаимочные земли: Решения Харьковского окружного суда по искам крестьянских обществ и Харьковской казенной палаты о старозаимочных землях. С прил. жалованных Слободским полкам грамот и др. документов / Изд. Н. Чижевского. – Х. : Тип. Харьковского Окружного Штаба, 1883. – III, 123 с.
21. Жалованная грамота 31 марта 1719/1688 г. Ахтырскому полковнику Перекрестову и Ахтырскому полку // Старозаимочные земли: Решения Харьковского окружного суда по искам крестьянских обществ и Харьковской казенной палаты о старозаимочных землях. С прил. жалованных Слободским полкам грамот и др. документов / Изд. Н. Чижевского. – Х. : Тип. Харьк. Окружного Штаба, 1883. – III, 123 с.
22. Законодательные акты русского государства второй половины XVI – первой половины XVII вв. / сост. Р. Б. Мюллер. – Л. : Наука, ЛО, 1986. – 360 с.
23. Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. Собр. 1-е. – СПб. : Тип. 2-го Отд. Собст. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – Т. 2 : 1676-1688. – 971 с.
24. Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. Собр. 1-е. – СПб. : Тип. 2-го Отд. Собст. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – Т. 4 : 1700-1712. – разд. паг.
25. Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. Собр. 1-е. – СПб. : Тип. 2-го Отд. Собст. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – Т. 11 : 1740–1743. – 990 с.
26. Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. Собр. 1-е. – СПб. : Тип. 2-го Отд. Собст. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – Т. 16 : 1762–1764. – 1021 с.
27. Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. Собр. 1-е. – СПб. : Тип. 2-го Отд. Собст. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – Т. 17 : 1765-1766. – 1135 с.
28. Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. Собр. 1-е. – СПб. : Тип. 2-го Отд. Собст. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – Т. 21. – 1084 с.
29. Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. Собр. 1-е. – СПб. : Тип. 2-го Отд. Собст. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – Т. 22 : 1784-1788. – 1168 с.
30. Полное собрание русских летописей, изданное по Высочайшему повелению археологической комиссии. – СПб. : Тип. Праца, 1846. – Т. 1. Ч. 2 : Лаврентьевская и Троицкая летопись. – XX, 267 с., 2 л. вкл.
31. Полное собрание русских летописей, изданное по Высочайшему повелению археологической комиссии. – СПб. : Тип. Праца, 1841. – Т. 3. Ч. 4 : Новгородская летопись. – IX, 308 с.
32. Собрание узаконений Русского государства / изд. Е. П. Карловича. – СПб. : В тип. А. А. Краевского, 1874. – Т. 1. Царствование Алексея Михайловича с 1649 по 1676 гг. – XV, 1024 с.
33. Державний архів Харківської області.